

Bellek ve mekan ilişkisi üzerine bir model önerisi

Nilüfer ÖYMEN ÖZAK*, Gülçin PULAT GÖKMEN

İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı, 34469, Ayazağa, İstanbul

Özet

Bu çalışma bellek ve mimarlık arasındaki ilişkinin varlığı üzerine şekillenmiş ve geliştirilmiştir. Farklı disiplinlerin değişik açılardan ele aldığı bir kavram olan bellek, bu çalışmada bireyin hatırladıklarının ne kadarının mekânsal olduğu, mekânın akılda kalan yönlerinin neler olduğu üzerine kurulan bir model çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bireyin yaşamında önemli yer tutan çocukluğunun geçtiği ev, araştırmanın mekânı olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı; mekân belleğinin oluşumunu incelemek, mekân öğelerinin bellekle olan ilişkilerini değerlendirmek, bellekte kalan mekân öğelerini bulup çıkarmak olarak özetlenebilir. Bu çalışma kişinin eviyle oluşturduğu negatif ve pozitif deneyimlerinin belleğe kodlandığını, bu kodlamaların bellekte yer ettiğini ve belli bir zaman diliminde bellekten geri çağrılabilirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tüm bu bellek aşamalarını dikkatle yorumlamak, konut araştırmalarını ve tasarımlarını yönlendirecek yararlı olacak yönlerini irdelemek gerekmektedir. Belleğin kişisel ve sosyal yapısının yanında yönlendirici özelliği mimarlık araştırmalarında daha nitelikli ve kaliteli çevrelerin oluşturulması için üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Bellek, algı, konut, çocukluk evi.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Nilüfer Öymen ÖZAK. noymen@mak-yol.com.tr; Tel: (216) 533 28 17.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Bellek ve mimarlık ilişkisi kalıcı bellekte mekansal öğeler" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 17.03.2008 tarihinde dergiye ulaşılmış, 19.09.2008 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.12.2009 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

The relationship between memory and architecture: A proposal model

Extended abstract

Researchers studying the issues of housing and its associated characteristics agree on the concept that housing images reflecting a traditional lifestyle play an important role in allowing people to establish a strong relationship with the past. In order to establish this connection, the importance of being able to interact with one's environment and store this interaction in their mind becomes apparent. Memory is the ability to mentally store the past and recall it. It is a momentary mental transaction that becomes a conscious act. Memory is not only a faculty to store the past; it is also simultaneously the place in which the outcome of interactions between subject and object are stored.

This study is shaped and developed on the existence of a relation between memory and architecture. The concept of memory, which is treated by various disciplines from various viewpoints, is examined in this study within the framework of a model built on what part of an individual's recollection is spatial, and what aspects of a space are recollected. The childhood home where an individual lived through an important part of his life is selected as the space for relation of memory and architecture. The purpose of the study is to examine the formation of spatial memory, assess the relations of spatial elements with the memory, and identify spatial elements maintained in the memory.

The phenomenon of memory has, since Aristotle to date, occupied the minds of many thinkers, and the formation of memory between senses and experience has been examined in various interpretations. Episodic and semantic distinctions of the memory have been referred to in neurological classification of the relation between the space and the memory. The idea that memory is not only individually, but also socially determined has combined the individually formed spatial memory with social, political, architectural and cultural events, traditions and habits, neighborhood relations and recollected playgrounds of the age under the same denominator.

The idea that the study being shaped on concepts of memory, perception and home should be handled in

a model aimed at explaining what spatial elements might be inputs to the permanent memory would be useful for the applicability of the study is the factor that determined the scope and method of the study. Individual and societal aspects of the memory are considered in building the model. Home, in a sense, is the expression of lifestyles of people. Since the memory of an individual is a product of his lifestyle, the relation between the individual's home and memory goes back to his childhood home where the spatial memory was first formed.

The concept of home is examined for various aspects in the scope of this study where the relation of memory and architecture is investigated. Leading studies that identify the relation between memory and space are Bachelard's study (1969) which covered subconscious and superconscious meanings of home, Cooper and Marcus' study (1992, 1995) in which they investigated the value of childhood homes and the childhood spaces recollected in adult age, Chawla's (1986) autobiographical memoir analyses and study analyzing the feelings left by childhood spaces, and Sebba's work (1991) investigating environmental experience of adults from their childhood. Works covering multi-faceted meanings of a home are also viewed in the relation of memory and spaces. Under such studies, many aspects and criteria come out which the person would code his home into his memory.

The model proposed in this study is assessed by interviews with individuals who have lived in various cities and urban fabrics of Turkey and are from noted families of their region on their childhood homes.

This study indicates that a person's negative and positive experiences with his home have been coded into the memory; such codes have been stored in the memory and could be retrieved from the memory at certain times. Therefore, it is necessary to carefully interpret such memory phases, and analyze aspects that could be used to steer housing research and design. The individual and social structure as well as steering character of the memory is a topic that must be focused on so as to generate higher quality media in architecture research.

Keywords: Memory, perception, house, childhood house.

Giriş

Modernizm ile başlayan ve çok sayıda konut üretimi ile ortaya çıkan anonim kullanıcı için tasarlanan konutlar tüm dünyada sokakların ve evlerin birbirine benzediği, monoton ve tekdüze bir yerleşim ortamı yaratmıştır. Bir süre sonra bu yoğun, tekdüze ve modern dünyanın “çağdaş hapishaneleri” olarak nitelendirilen evleri yarattıkları çevreleriyle birlikte sorgulanmaya başlamıştır.

İnsanlararası ilişkilerin gelişebileceği bir sosyal çevrenin oluşturulması, geçmişte komşuluk ilişkilerini güçlendiren avlu, bahçe ve sokak gibi mekânların tasarımlara aktarılması, yöresel, iklimsel ve kültürel farkların tasarımlarda ön plana çıkarılması, fiziksel çevre standartlarının artırılması ve sosyal donatı alanlarındaki eksikliklerin giderilmesi gibi birçok konu geleneksel yaşam biçiminde var olan değerleri hatırlatmaktadır.

Konutlarda nitelik kavramı üzerine çalışma yapan araştırmacılar, geleneksel yaşam biçimini yansıtan konut imgelerinin insanların geçmişle bağ kurmaları açısından önemli olduğu görüşünde birleşmektedir. Bu bağın kurulmasında insanın yaşadığı çevreyle olan etkileşimi ve bu etkileşimi zihninde saklayıp, yeniden anımsama ve geri çağırma yeteneğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bellek, geçmişi saklama ve yeniden meydana getirme yetisidir. Ansal bir işlem olup bilinç işidir. Bellek bir yeti olduğu gibi aynı zamanda özneye nesne arasındaki etkileşimin sonuçlarını barındırma yeridir.

Mekan ve bellek arasındaki ilişkiyi araştıran bu makalede, bireyin mekânı akılda tutma, hatırlama yetisi çalışmanın strüktürünü oluşturmaktadır. Araştırma, bireyin hatırladıklarının ne kadarının mekânsal olduğu, mekânın akılda kalan yönlerinin neler olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. Bireyin yaşamında önemli yer tutan çocukluğunun geçtiği ev, araştırmanın mekânı olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı; mekân belleğinin oluşumunu incelemek, mekân öğelerinin bellekle olan ilişkilerini değerlendirmek, bellekte kalan mekân öğelerini bulup çıkarmak olarak özetlenebilir.

Çalışmada mekân ve bellek arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere kurgulanan öneri model

mekân-birey ilişkisinde geçmişten günümüze kalıcı bellekte saklanarak gelen unsurların oluşmasında bireysel, fiziksel ve sosyal çevre özelliklerinin etkili olduğu düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Öneri model, Türkiye'nin farklı kentlerinde ve konut dokularında yaşamış, yaşadıkları yörenin önemli ailelerine mensup bireylerle çocukluk evleri üzerine yapılan görüşmeler sonucunda değerlendirilmiştir.

Çalışma evreni, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi sürecinde yer almış, ülkenin farklı kentlerinden seçilen aile bireylerinden seçilmiştir ve özellikleri şu şekilde sınırlandırılmıştır:

- Çocukluk dönemlerinde daha küçük kentte yaşamış olmaları ve çoğunlukla bu kentin yönetici, bürokrat, serbest tüccar, sanayici, eğitimci, ...vb. ileri gelen ailelerinden olmaları,
- Çocukluk evlerinde yerel özelliklerin bulunması,
- Türkiye'nin değişim ve gelişim sürecine tanıklık etmeleri,
- Kentte kendilerine belli bir yer edinmiş olmaları ve aileden gelen özelliklerini sürdürmeleri,
- Şu an ki yaşam biçimleriyle de üst gelir grubunda yer almalarıdır.

Görüşmeler genellikle, kişilerin evinde veya ofisinde alınan randevular ile gerçekleşmiştir. Görüşmelerin tamamı kaydedilmiştir. Görüşülen kişilerin çocukluk evleriyle ilgili hatıralarını anımsatacak rehber görüşme formundaki sorular verilen cevapların gruplanabilmesi açısından faydalı olmuştur. Önce görüşmeler not alınırken, sonraları bu yöntemin soru yöneltmede ve dinlemede verimi düşürdüğü gözlenmiş ve not alma bırakılmıştır. Görüşmeler daha sonra teyp kayıtları dinlenerek, çözümlenerek metne dönüştürülmüştür. Randevu olarak görüşme yapılan on yedi kişinin, yedisi kadın, onu erkektir. Kalıcı bellekteki mekân örüntülerinin farklı cinsiyetlerde aynı olup olmadığı konusu da çalışmada ayrıca incelenmektedir.

Görüşülen kişilerin doğum tarihleri 1940-50 arasında olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır (sekiz kişi). Bu grubu, doğum tarihleri 1930-40

arasında olan beş kişi ve 1920-30 arasında doğan üç kişi izlemektedir. Dört kişinin çocukluk evi Karadeniz Bölgesi'nde, üç kişinin İç Anadolu Bölgesi'nde, üç kişinin Ege Bölgesi'nde, üç kişinin Akdeniz Bölgesi'nde, iki kişinin Marmara Bölgesi'nde, bir kişinin Doğu Anadolu, bir kişinin de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır.

Çocukluk dönemlerini belleklerinde sorgulayan ailelerin sözlü olarak konut mimarisi tarihine tanıklık etmeleri ve belleklerinde saklı kalan bireysel izlerle yaşadıkları dönemlerin sosyal ve ekonomik durumlarını aktarmaya çalışmaları sonucunda, bu dönemlerin bellekte kalan mimari görüntülerini değerlendirmek olanaklı olmuştur.

Kavramlar ve tanımlar

Çalışma bellek, algı ve ev kavramları üzerine temellenmiştir. Farklı disiplinlerin değişik açılardan ele aldığı bir konu olan bellek, disiplinlerin her biri tarafından çok farklı şekillerde tanımlanır. Bellek kavramı yoğun olarak nörolojinin, psikolojinin, felsefenin ve sosyolojinin çalışma alanları içerisinde yer alır. Nörologlar; belleğin nörolojik temellerini, psikologlar; belli durumlardaki bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini, psikanalistler; belleğin uzun süreli yaşam öykülerindeki yerini, filozoflar; belleğin olgusunu, sosyologlar; topluluk belleklerinin oluşumunu, tarihçiler; insan belleğinin tarih karşısında güvenilirliğini araştırırlar.

Cambridge felsefe sözlüğü; belleğin, şu andan oluştuğunu, geçmişte yaşanan bir durum veya olayın bellek için gerekliliğini ve belleğin her ikisinin de bulunduğu içsel ve nedensel ilişkileri içerdiğinden bahseder (Cambridge Dictionary, 1995).

Deneyimleri, duyumları, izlenimleri, algıları, kavrayışları, yeniden canlandırmak üzere saklayarak tutma yetisi bellek olarak tanımlanmaktadır (Güçlü vd., 2002).

Belleğin sadece bireye ait bir özellik olmadığı, toplumsal olarak belirlendiği üzerine düşünceler toplumsal bellek kavramını ortaya koymuştur. Bellek denilen bu yetenek insanın toplum içeri-

sinde gelişimini ve etkinliğini sağlayan en önemli özelliklerinden biridir. Toplumbilimleri Sözlüğü'nde bellek şu şekilde tanımlanır. "...İnsan, nesnel gerçeklikle etkileşiminin sonuçlarını saklamasaydı ve gerektiğinde onları yeniden üretip yararlı bir duruma getiremeseydi insan ve bundan ötürü de toplumsal bir varlık olamazdı. Bellek, insanın ussal düzenini en yetkin bir biçimde dile getiren bir yetidir..." (Hançerlioğlu, 2001).

Algı tanımı, çevresel psikoloji üzerinde çalışan Downs ve Stea (1973) tarafından bilişim ile birlikte ele alınmıştır. Mekânsal çevreden alınan bilgilerin kodlanması, saklanması, hatırlanması ve tekrar kodların çözülmesi süreci olarak açıklanmaktadır. Algılanan şey beyne iletilir. Beyin tarafından algılanmak demek bir nesneyi eski deneyimler yoluyla yorumlamak demektir.

Duyu organlarına çarpan fiziksel uyarıcının oluşturduğu etkinlik bireysel farklılıklara bağlı olarak seçici işlemlerden ayıklanarak geçmekte ve bellekte bir simge oluşmaktadır. Algısal deneyimin bilinçli farkında olma şekline dönüşümü görsel izlenimin oluşmasıyla gerçekleşmektedir (Aydınlı, 1986).

Ev kavramı Webster (1984) sözlüğünde şu şekilde tanımlanmaktadır:

- Bireyin yaşadığı mekân,
- Bireyin yaşadığı fiziksel strüktür,
- Ailenin veya sosyal birimin ikamet ettiği yer,
- Güvenlilik ve mutluluk sağlayan bir çevre,
- Sığınılan, değerli yer.

Bireyin eviyle kurduğu ilişkide oluşturduğu mekânsal belleği karışık bir yapıyı içerir. Dovey (1985), evin anlamının tek bir kavramla tanımlanamayacağını ve evin elle tutulamaz kavramlardan oluştuğunu ifade eder. Ev kişi ile yaşamı arasında, mekândaki deneyime anlam, bütünlük ve düzen getiren ilişkiler bütünüdür ve bireyle, yaşanan yere, geçmişe ve geleceğe bağlı olma özelliklerine sahiptir.

Rapoport (1969), Lawrence (1987) ve Özsoy (1994) konutun çok yönlülüğüne dikkat çeken araştırmacılarıdır. Özsoy, konutun insan için tek

başına ya da bir ailenin bireyi olarak farklı anlamlar taşıyabileceğini, anıların birikimiyle bu anlamların konuta ve içindeki nesnelere sahip olma sürecine bağlı olarak da değişebileceğini belirtir. Konut ile içinde yaşayan bireyler arasındaki ilişkiler, sanıldığından çok daha karmaşıktır. Konutun içinde geçirilen zaman, kira ya da mülk konutu olması, toplumsal-ekonomik düzey, ailedeki rol ya da geçicilik-kalıcılık gibi pek çok farklı durum konutun insan için taşıdığı anlamı ve önemi etkiler.

Bachelard (1969)'a göre evimiz ilk evrenimiz, Malouf (1986)'a göre ilk evlerimiz, ilk deneyimlerimizdir. Kişi, mekânla ilgili ilk deneyimini daha sonraki yaşamına taşır. Ev kavramının farklı boyutları vardır ve pek çok araştırmacıya konu olmuştur. Bachelard (1969)'ın evin bilinçaltı ve bilinçüstü anlamlarını içeren çalışması, Cooper ve Marcus (1992, 1995)'un çocukluk evlerinin değerini ve yetişkin dönemde hatırlanan çocukluk mekanlarını incelediği çalışması; Chawla (1986)'nın otobiyografik anı analizleri ile çocukluk mekânlarının bireyde bıraktığı duyguları analiz eden çalışması, Sebba (1991)'nin yetişkinlerin çocukluk dönemlerine ait bellekte kalan çevresel deneyimlerini araştıran çalışması bellek ve mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların başında gelmektedir. Evin çok yönlü anlamlarını içeren çalışmalara bakıldığında kişinin yaşadığı evini belleğine kodlayacak birçok özellik ve ölçütler ortaya çıkmaktadır.

Ev bir anlamda kişilerin yaşama biçimlerinin ifadesidir. Bireyin belleği yaşama biçiminin bir ürünü olduğuna göre, bireyin evi ve belleği arasındaki ilişki mekânsal belleğin ilk oluştuğu çocukluk evine kadar gitmektedir.

Çocukluk dönemi, kişinin kendi bilincine vardığı, kendisini varoluşun eşsizliği içinde gördüğü bir dönemdir. Çoğunlukla çocukluk dönemi zihinde daha soyut bir yaşam dönemini anımsatır. Anımsamalar ve çocukluk hatıralarının zihinde canlanması, yaşanan yerdeki anılarla bütünleşir. Çocukluk dönemi hatıralarında sürekli bir “yer” olgusu vardır. Bilinçaltı çocuklukta ait olunan yere gidiş gelişleri tekrarlar (Cooper, 1995).

İnsanın içinde doğduğu ev, anıların ötesinde fiziksel olarak psikolojik dünyasına kaydedilmiştir. Bir organik alışkanlıklar kümesidir. Aradan yirmi yıl bile geçmiş olsa, birbirine benzeyen onca merdiveni çıkmış olsa bile doğduğu evdeki o “ilk” merdivenin reflekslerini kişi yeniden kazanır. Sonuçta, içinde doğulan ev, insanın içine çeşitli oturma işlevlerinin hiyerarşisini kazımıştır. Kişi, o evin oturma işlevlerinin diyagramıdır ve öteki bütün evler, bir ana izleğin çeşitlemelerinden başka bir şey değildir (Bachelard, 1969).

Çocukluk evinin hatırlanan tüm mekânlarının altında duygusal bir bağ vardır. Ev içindeki yaşam alanlarının her biri bireye farklı duygular yüklemiştir. Bu duyguların farklılıkları ve yoğunlukları arasındaki ilişki bellekte kaydolur. Örneğin, yaşama alanlarından salonun ne olduğunu, neresi olduğunu bilemeyen bir çocuk için salonun bellekte yeri vardır fakat onu bilen ve kullanan bir çocuğunkinden tümüyle farklıdır.

Çocukluk dönemi benliğin bir uzantısı olarak ele alındığında, bu döneme ait çevresel veriler bugünkü evleri bir araya getirme isteği doğurur. Yetişkin dönemde kişi çocuklukta yuvanın ruhunu tekrarlayan mesken tercihi yapabilir. Tüm çocukluk anıları sevecen olmayabilir. Zorlu aile ilişkilerinin ya da antipatik çevresel koşulları hatırlayan bazıları için yetişkin dönemde ev, evin kullanımı ve düzenlenmesi çocuklukta tecrübelerin bilinçli bir karşıtını oluşturur (Cooper, 1992).

Çocukluk döneminin bellekte yansıyan görünümünün sonraki dönemlerdeki yaşantıları üzerine etkisi araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Cobb (1977), çocukluk dönemi dış ortamlarının hatırlanmasını, yeniden güç kazanma ve yaratıcılık için itici güç olduğunu belirtir. Ladd (1977) ise konutun ve yakın çevre tarihinin tuzağına düşüldüğünü ve kişinin onlar yüzünden sınırlandığını ileri sürer. Bu iki yaklaşımın Lukashok ve Lynch (1956)'ın yetişkin hatırlamaların, çocuklukta zihin uğraşlarını yansıttığı düşüncesinden esinlendiği söylenebilir. Cinsiyetin yetişkin dönemde hatırlanan mekânların üzerinde etkisini araştıran Marcus (1992), erkeklerin çocukluk örüntülerini ve yerleşimle-

rini daha çok şekil bağlamında ele aldığını, kadınların ise bu bağlantıyı daha çok mobilyalar, hareketli objeler üzerinde anımsadığını ortaya koymuştur. New York çalışmasında, çocuklara varolan evlerini çizmeleri söylendiğinde, erkek çocukların doğru biçimde odaların bağlantılarını gösteren bir kroki plan çizdiklerini, kızların ise kabataslak bir planla bir kroki çizdiklerini, fakat bunu döşerken mobilya, renkler, süsler, özel objeler ve benzerlerini çok doğru biçimde yerleştirdikleri görülmüştür. Bu bulgunun bir benzeri Lynch (1977)'in çalışmasında da görülmektedir.

Bellek-mekân ilişkisi modeli

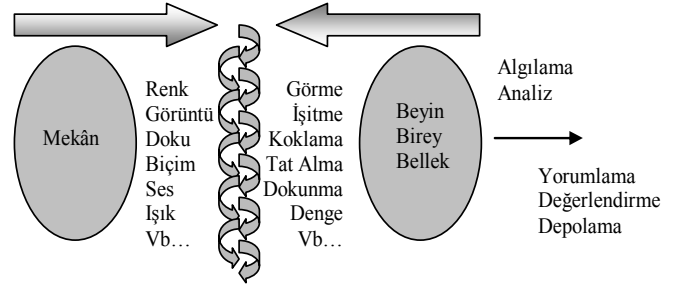
Mekânda kalıcı bellek *"Yaşam boyunca mekânla ilgili duyuların, algılamaların, öğrenmenin, deneyimlerin ve anıların yalnızca kendi bileşenleri ile değil; içinde geçen fenomenlerle, ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle "bağlamı" ile birlikte belleğe kaydedilmesi, ilişkilendirilmesi"* olarak tanımlanabilir.

Kalıcı mekân belleğinin tanımından yola çıkarak kalıcı bellek;

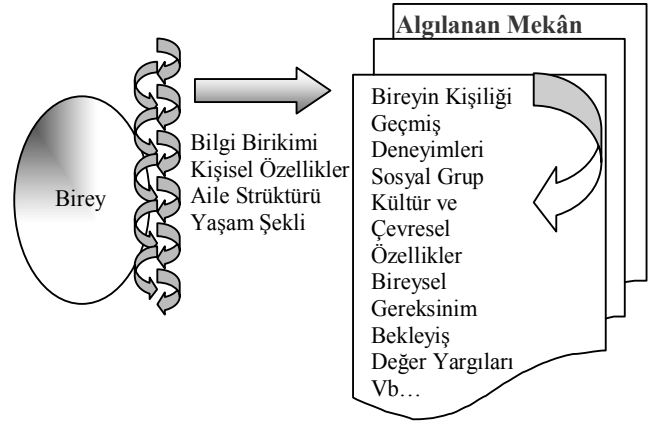
- Mekanın duyum aşaması,
- Mekanın algılanması
- Mekanın belleğe kodlanması olarak üç süreçte oluşmaktadır.

Mekânın duyum aşaması olarak ele alınan ilk aşama fiziksel uyaran; renk, görüntü, doku, biçim, ses, ışık, yansıma, koku, gibi veriler olarak görme, işitme, koklama, tat alma, dokunma, denge gibi duyumlar aracılığı ile mekânın fiziksel bileşenlerinin, içinde gerçekleşen fenomenlerin ve tüm bağlamın insan tarafından duyumsanmasını sağlar. Bu aşamada mekânın fiziksel gerçekliği ile bireyin duyu organları sarmal bir yapı oluşturur (Şekil 1).

Mekâna ait bileşenlerin oluşturduğu farklı özellikler bireyin duyumsal yapısı ile etkileşime girdiğinde algısal sürecin bilişsel ve zihinsel süreçleri başlar. Mekânda yer alan sesler ve bu seslerin çeşitliliği ve düzeyleri, dokular, renkler, kokular, yüzeylerin konumu, fiziksel özellikler çok sayıda duyum ile adlandırıldığında birey bunları kendi değerlendirme süzgecinden geçirerek bir takım yargılara erişir ve mekânı algılar (Şekil 2).

Şekil 1. Mekânın duyum aşaması

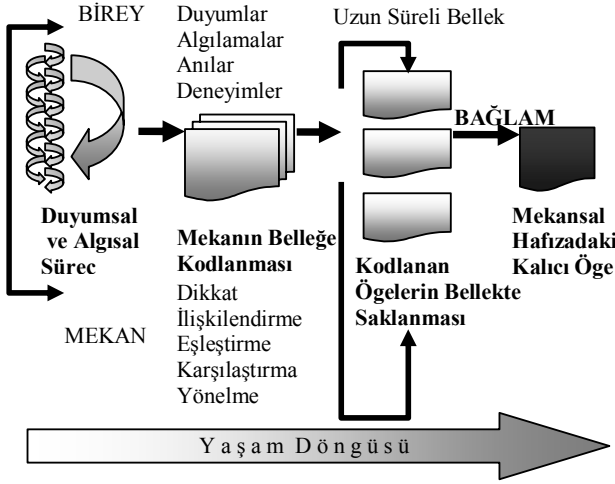
Şekil 2. Birey algısına bağlı hatırlanan mekân

Mekânın algılanmasında bireysel farklılıklar önem kazanır. Algılanan mekân ise uzun süreli bellekte saklanır. İlişkilendirme, eşleştirme, karşılaştırma, yönelme gibi işlemlerle belleğe kodlanır. Kalıcı mekân belleği ise mekânın algılanma süreciyle başlayan bağlamla ve yaşam biçimi ile ilişkilendirilen kodların bellekte uzun süreli saklanması ile oluşur.

Mekânsal bir ögenin bellekte saklanması bireyin duyumsal ve algısal süreçte mekânı algılamak mekânla kurduğu ilişkinin boyutlarına göre değişken bir yapı sergiler. Mekân birey için ne kadar çok bağlam içeriyorsa mekân o kadar kalıcıdır. Anılarla, deneyimlerle, algılarıyla, duyularla desteklenmiş bir mekân bellekte ilişkilendirilir, eşleştirilir, yönlendirilir karşılaştırılır ve kodlanır. Bu kodlama uzun süreli belleğe alınma anlamına gelir. Uzun süreli bellekte kodlanan bu öge, bireyin yaşam döngüsü içerisinde tekrar hatırlanmak üzere geri çağrılır (Şekil 3).

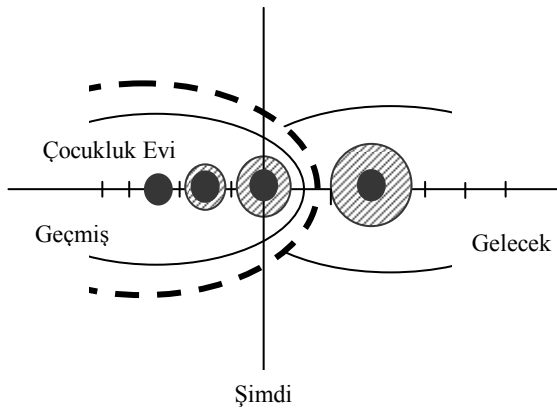
Bergson (1998)'e göre yaşam bir süreçtir. Doğumla başlayan bu süreç, büyüme, gelişme, ye-

tişkin olma, yaşlanma ile sürmekte, ölüm ile bitmektedir. Bu süreci bir yumak benzetmesiyle açıklayan Bergson, yumağın sürekli sarılmasıyla yaşamın sürekli birbiri üzerine sarılmasını benzetir. Geçmiş bireyin ardından gelir, izlediği yol boyunca topladığı şimdiyle durmadan büyür.

Şekil 3. Kalıcı bellekte mekân ögesinin oluşumu

Bireysel farklılıklarla, fiziksel çevrenin farklı algılama biçimleriyle, sosyal çevrenin etkisi ile belleğe kodlanan ilk mekân kalıcı olma eğilimindedir. Çocukluk evi, kişinin yaşam sürecinde ilk mekân deneyiminin oluştuğu yerdir. Yaşamı üzerine sarılan bireyin belleği de yaşı ilerledikçe yaşamı haline geldiği söylenilebilir (Şekil 4).

Şekil 4. Yaşam-mekân-bellek ilişkisi modeli

Mekân ve bellek arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere kurgulanan öneri model (Şekil 5) mekan-birey ilişkisinde geçmişten günümüze kalıcı bellekte saklanarak gelen unsurların oluşmasında bireysel özellikler ile fiziksel ve

sosyal çevre özelliklerinin etkili olduğu düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Önerilen modele göre mekânın bireyin belleğine yerleştirilmesinde zaman faktörü önemli bir unsur olmaktadır. Geçmişte yaşanan olumlu ya da olumsuz deneyimlerin günümüzde bireyin mekânı algılamasında farklılıklar yarattığı çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur. Bu nedenle modelin yatay ekseninde (X) işin zaman boyutu yer almaktadır. Düşey ekseninde (Y) ise bireysel, fiziksel ve sosyal özellikler bulunmaktadır.

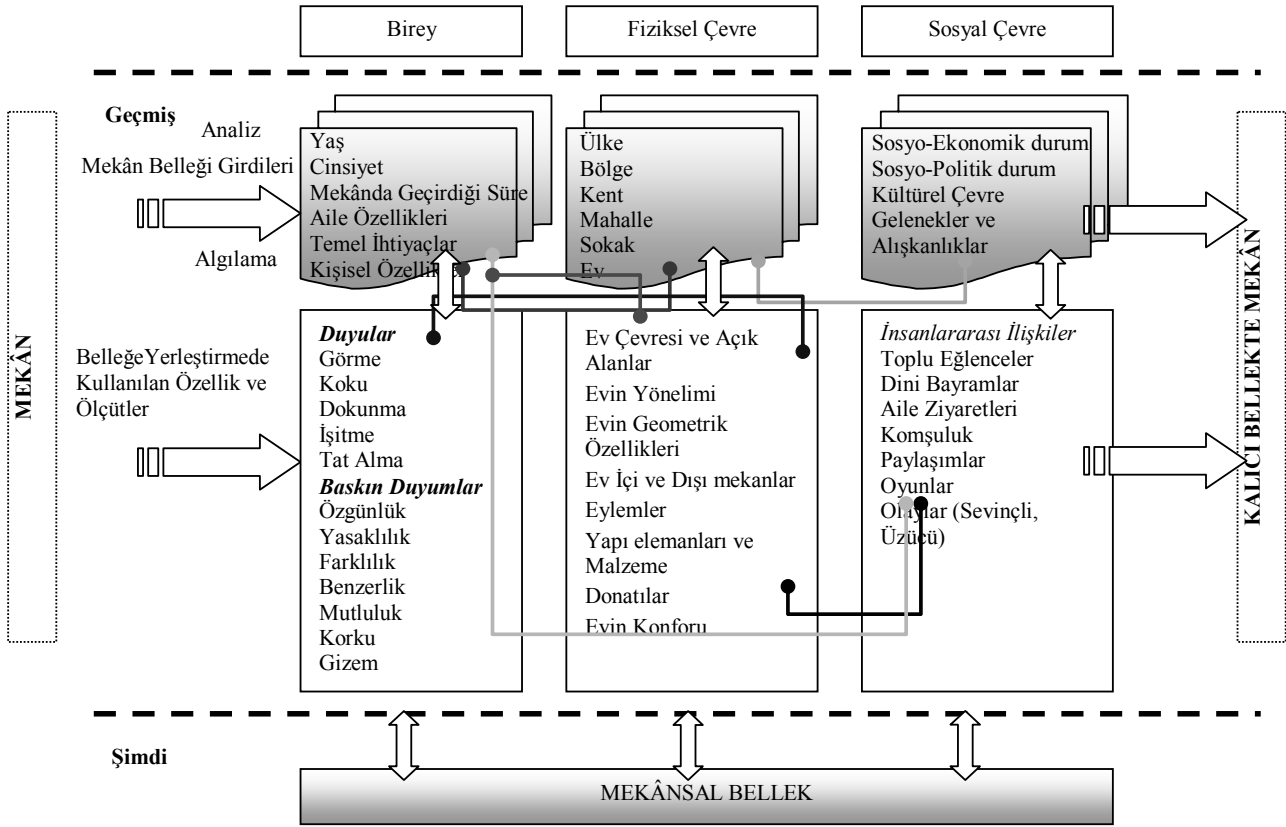
Kişinin mekân algısının oluştuğu yaş dönemi, mekân belleğinin oluşumu açısından önem kazanmaktadır. Hatırlanması istenilen yaş dönemiyle kişinin şimdiki yaşı arasındaki fark, mekânla ilgili farklı deneyimlerin bellekten geri çağrılmasında etkili olmaktadır.

Çalışmada çocukluk döneminde yaşanan eve ilişkin anıların seçilmesinin nedeni kişilerin ileriki yaşlarda, hatırlanması istenen çocukluk evine ilişkin mekânsal özellikleri daha ayrıntılı verebilmeleridir. Yapılan araştırmalarda orta yaş ve üstü dönemlerde çocukluk yıllarına ilişkin anıların bellekte daha derin izler bıraktığı ve çoğu özelliğin ayrıntılarıyla hatırlandığı görülmektedir. Şimdiki döneme daha yakın yıllar daha az hatırlanmaktadır.

Bireylerin cinsiyet farklarının mekân kullanımına göre değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Evlerde mekân kullanımları çoğunlukla kadına aittir. Evin içinde farklı mekânları kullanan kadın ve erkek için mekânsal bellek oluşumu farklı şekilde olabilmektedir.

Hatırlanması istenilen mekânla kişinin kurduğu bağ arasında zaman önemli bir unsur olarak modelde yer almaktadır. Kısa zaman dilimi içerisinde mekânı deneyimleyen kişi çoğu zaman detayları hatırlamakta zorluk çekmektedir.

Evin bir birey olarak tek başına taşıdığı anlamla, bir aile düzeni içerisinde taşıdığı anlam çok farklı olabilmektedir. Bireyin yaşama biçimi kişiden kişiye, aileden aileye değişmekte, bunun evin kullanımına önemli etkileri olmaktadır. Anılar geri çağrıldığında bazı eylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 5. Mekan-bellek ilişkisi modeli

İlgi alanların yer aldığı mekânlar bellekte daha detaylı yer alabilmektedir. Duyuların mekân belleği açısından önemi bireyin mekân algılamasındaki rollerinden dolayıdır. Bu açıdan bakıldığında mekânın algılanmasında rol oynayan görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma gibi duyular model kapsamında ele alınmaktadır.

Chawla (1986), Bachelard (1969) ve Marcus (1995), çalışmalarında kişinin eviyle kurduğu ilişkideki duyularından bahsetmektedirler. Nesnel çevrenin insanın duyu organları üzerindeki etkisinin yalın sonucu olarak ele alınan duyuların mekânın hatırlanmasındaki rollerini araştırmak amacıyla mekân bellek modeli içerisinde duyularla ilişkideki mekânsal hatırlamaların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Kişinin hatırladığı evin yer aldığı kentin yapısı ve bölgesel özellikleri bazen ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz, Ege ve Marmara Bölgeleri evlerinin yer aldığı kentlerin fiziksel özellikleri evlerinin tasarım ilkelerini etkilemektedir. Bu durum, bireylerin farklı mekân hatırlamalarında

kent ölçeğinde etkili olmaktadır. Anadolu kentlerinde mahalle, arazi yapısına göre yön değiştiren, insan ölçeğindeki sokaklarla çevrilen, çeşme başlarında genişleyen ve komşuluk ilişkilerine ve bu ilişkilerin geçtiği mekânların hatırlanmasına öncülük eden özellikleriyle modelde önemli bir yer tutmaktadır.

Dış ortamların, avluların, parkların insan yapısı çevreyle kıyaslandığında daha çok anılarda yer ettiği görülmektedir. Anadolu kentinde dış ortandan eve girişte yer alan bahçe, avlu veya taşlık sadece fiziksel özellikleri ile değil, içerisinde yer alan eylemlerle kişinin hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Kişinin yaşadığı evin geometrisi, mekânlarını belleğe kodlayabilmesi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Mekânların birbirine ve girişe ya da sokağa göre konumları eve ilişkin hatırlanan unsurlardır. Mekânın boyutları plan düzleminde ve kesit düzleminde ele alınabilmektedir. İklimsel verilere ve coğrafi bölgelere göre farklılık gösteren yapı teknikleri ve

yörede bulunan yerel yapı malzemeleri kişinin içinde yaşadığı yapıyı tanımlamasında ve algılamasında etkili olmaktadır. Evde ve odalarda yer alan sedir, dolap, ocak vb. sabit donatılar kullanım şekilleri ile birlikte bireyin ev anıları içinde önemli yer tutmaktadır.

Evin içinde yaşarken ve eylemleri gerçekleştirirken, mekânın sıcak veya soğuk bir yer olması, hatırlanan en önemli unsurlardan biridir. Çocukluk evi hatırlanırken ocak başında, sıcak bir ortamda yapılan eylemler (mısır patlatma, masal dinleme, sohbet vb.) kalıcı bellekte mekâna ilişkin fiziksel özellikler olarak modelde yer almaktadır.

Yaşanılan döneme ait mimari, politik ve ekonomik durumun bireyin mekân hatırlamalarına etkisi önemli olmaktadır. Mimarının, özellikle de konutun biçimlenişini yönlendiren ana etkenlerin başında sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapı gelmektedir. Gelenek ve göreneklerin, kültürel çevrenin mekânların hatırlanmasında bir ölçüt olduğu görülmektedir.

Ailelerin küçük çocukları için evin içerisinde, bahçede, sokakta ve mahallede oyun oynamak mekânların deneyimlenmesi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Mekânda geçen önemli bir olay, kişinin belleğinde diğer olaylardan farklı olarak hatırlanabilmektedir.

Değerlendirme

Bu çalışma, insanın yaşamında mekânsal çevresi ile etkileşim içerisinde olduğunu ve bu etkileşimin sonuçlarını zihninde saklayabildiğini ve yeniden anımsayabildiğini, ortaya koymaktadır. Üç unsur etrafında gruplanabilen sonuçlar çalışmada önerilen mekân bellek ilişkisini araştırmaya yönelik geçici ortaya konulan modelin geçerlilik kazandığını ve doğrulandığını göstermektedir.

Çalışmanın sonuçlarını bireysel, fiziksel ve sosyal özelliklere bağlı mekân hatırlamaları şeklinde özetlemek mümkündür.

Bireysel özellikler

- 7-12 yaşlarına ait çocukluk döneminde daha çok mekânsal veri toplandığı, yetişkinlerin

hatırladıkları mekân verilerinin miktar ve niteliklerinden ortaya çıkmıştır.

- Evde kalma süresi beş-on yıl arasında veya on yıldan fazla olan bireylerin anlatımlarının, beş yıldan az kalan bireylere göre daha zengin olduğu görülmektedir.
- Geniş ailede yetişen bireylerin, mekân hatırlamalarında ve mekân içerisinde geçen eylemlerinde sosyal ilişkilerin var olduğu ve bu ilişkilerin mekân hatırlamalarını arttırdığı sonucu ortaya çıkmıştır.
- Görüşülen bireylerin çoğunlukla mekân hatırlamaları geleneksel Anadolu Evi'nin mekânsal özelliklerini içerdiği görülmektedir. Temel ihtiyaçlara ve eylemlere göre mekânların ayrıştığı ancak birbirinden tamamen kopmadığı görülmektedir. Mutfak, içerisinde en çok eylemin yer aldığı mekân olarak hatırlanmaktadır.
- Kişisel uğraşların, mekânların hatırlamasında belirleyici bir rol aldığı sonucu çıkmaktadır.
- Çocukluk evi hatırlarının tüm mekânlarının altında duygusal bağlantılar olduğu saptanmıştır. Bu duyguların farklılıkları ve yoğunlukları arasındaki ilişki bellekte kaydolmuştur. Mekânla oluşturulan duygusal bağın sadece görsel ve işitsel olan birincil duygularla oluşan mekân algısıyla değil, koku, dokunma, işitme ve buna bağlı olarak gelişen korku, mutluluk, sevgi, merak, heyecan, gizem, yasaklılık, farklılık ve benzerlik gibi duygularla da oluştuğu görülmüştür. Görme bir mekânın hatırlanabilmesi için en etkili duyu olarak ortaya çıkmıştır. Tat alma duyusu en az koku kadar mekânın hatırlanmasında etkili olmaktadır. Mutluluk bir mekânın hatırlanabilmesi için en etkili duyumdur. Tüm yetişkinlerin mekânsal hatırlamalarında bahçe, avlu, sokak gibi dış ortam anlatımları mutlulukla aktarılmaktadır. Sebba (1991)'nin çalışmasına benzerlik gösteren bu bulguyla, çocukluk döneminin en çok hatırdaki kalan mekânının bahçe olduğu söylenilebilir. Korku bir mekânın hatırlanabilmesi için bir diğer etkili duyumdur. Görüşülen bireylerde, tuvalet en çok korkulan mekân olarak hatırlanmaktadır.

Fiziksel özellikler

- Bireyler ev çevresi ve açık alanlarını en çok bahçeli ve avlulu olarak hatırlamaktadırlar.

- Evin baktığı yön mekân hatırlaması için belirleyici rol almaktadır.
- Plan organizasyonu, katlar, kotlar ve mekânsal boyutlar, yapı elemanları ve malzemesi, sirkülasyon elemanları mekânın hatırlanması için önemlidir. Geleneksel Anadolu Evi'nin plan organizasyonunun çoğunlukta olduğu mekan hatırlamaları yapılırken, evlerin genellikle iki katlı, ev içerisinde ve dışarısında mekanları olan, birkaç basamakla eve çıkılan, bahçe içerisinden giriş yapılan, yapı malzemelerinin taş, ahşap veya kerpiç olarak hatırlandığı, geniş sofa ve mutfağı olan, ahşap kapı ve pencereleri ve yüksek tavanları olan mekan hatırlamalarının yapıldığı görülmüştür. Ülkenin farklı kentlerinde hatırlanan bu evlerin her türlü iklimsel ve bölgesel farkları ortaya çıkaracak nitelikte yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Yerel farklılıkların mekânsal boyutta anılarda yer aldığı görülmektedir.
- Evin sabit ve hareketli mobilyalarının çoğunlukla kadınlar tarafından detaylıca hatırlandığı saptanmıştır. Hareketli mobilyalar sabit mobilyalara göre daha fazla hatırlanmaktadır.
- Evin konforu, özellikle ısıtma biçimi mekânın hatırlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Sosyal özellikler

- Çocukluk dönemleri 1950 yılına kadar olan bireylerde Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait sosyal ve mekânsal belleğin hatırlandığı görülmektedir. Çocukluklarını yaşadıkları kentten aile, daha iyi iş olanakları ve eğitim nedeniyle göçler olmuştur. 1950'den sonra çocukluk dönemini yaşayan bireylerde ise modernleşmeye bağlı olarak geleneksel ev tipolojisinin değişmeye başladığı, apartmanlaşma olgusunun mekân hatırlamalarında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla dönemin içinde bulunduğu ekonomik, mimari ve sosyal çevrenin mekân anılarında etkili rol oynadığı saptanmıştır.
- Bellekte kalan mekânsal verilerin niteliği evin anlamının sadece fiziksel bir yapıdan oluşmadığını, içerisinde çeşitli psikolojik, kültürel ve toplumsal anlamları da içerdiğini ortaya koymuştur.
- Komşuluk ve misafirlik ilişkilerinin mekânların hatırlanmasında önemli rol oynadığı gö-

rülmektedir. Özellikle aile sohbetleri, bayram ziyaretleri, yemekler insanlararası ilişkilerin ve buna bağlı mekân hatırlamalarının artmasında etkili olmaktadır.

- Oyun oynanılan mekân bahçe ve sokaktır. Diğer komşu çocuklarıyla ve kardeşlerle birlikte oyun oynanılan yerlerin anıları birey için önemlidir.
- Mekânlar içerisinde geçen eylemlerin sevinçli veya üzücü oluşuna göre hatırlanmaktadır. Bir mekânın üzücü olaylarla hatırlanması, sevinçli olaylarla hatırlanmasına göre daha fazladır.

Sonuç

Bu model kişinin eviyle oluşturduğu olumlu ve olumsuz deneyimlerinin belleğe kodlandığını, bu kodlamaların bellekte yer ettiğini ve belli bir zaman diliminde bellekten geri çağrılabilirdiğini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar konut araştırmalarını ve tasarımlarını yönlendirecek, yararlı olacak yönleriyle dikkate alınmalıdır. Ülkemizde son yıllarda ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerle ortaya çıkan konut uygulamalarında, farklı yerel, kültürel ve iklim değerlerine sahip bölgelerde yapılan konutların bu çalışma kapsamında değerlendirildiğinde nitelikli hatırlanabilecek çok az bileşenin olacağı düşüncesi kaygı uyandırmaktadır. Yerel mimarinin anılarda yer alan mekânsal zenginliğinin tasarımlara aktarılmasını, kaliteli ve nitelikli çevrelerin yaratılmasında öncü değerlerden biri olarak kabul edilmesini sağlamak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aydınlı, S., (1986). Mekansal değerlendirmede algısal yargılara dayalı bir model, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bachelard, G., (1969). *Poetics of space*, Beacon Press. Boston.
- Bergson, H., (1998). *Metafizikçe giriş*, Çeviri: Barış Karacasu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Cambridge Dictionary of Philosophy, (1995). Robert Audi ed., Cambridge University Press.
- Chawla, L., (1986). *The ecology of environmental memory*, Children's Environment Quarterly, 3-4.
- Cobb, E., (1977). *The ecology of imagination in childhood*, Columbia University Press, NY.
- Cooper, C.M., (1992). Environmental memories, in I. Altman & S.M. Low (eds.), *Place attachments:*

- Human behaviour and environment: Advances in theory and research*, Plenum Press, 86-112.
- Cooper, C.M., (1995). *House as a mirror of self: Exploring the deeper meaning of home*, Conari Press, Berkeley.
- Dovey, K., (1985). Home and homelessness, in I. Altman & C. Werner (eds.), *Home environments: Human behaviour and environment*, Plenum, New York.
- Downs, R. ve Stea, D., (1973). Cognitive maps and spatial behaviour: Process and products, in Downs & Stea (eds.), *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behaviour*, Chicago, Adline, 8-26.
- Glaser, B., (1978). *Theoretical sensitivity*, University of California, San Francisco.
- Güçlü A., Uzun E., Uzun S. ve Yolsal, U., (2002). *Felsefe sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hançerlioğlu, O., (2001). *Toplumbilim sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Ladd, F.C., (1977). Residential history: You can go home again, *Landscape*, **21**, 2, 34-43.
- Lawrence, R., (1987). *Housing, dwellings and homes: Design theory, research and practice*, John Wiley & Sons, New York.
- Lynch, K., (1977). *Growing up in cities*, MIT Press, Cambridge.
- Lukashok, A. ve Lynch K., (1956). Some childhood memories of the city, *American Institute of Planner's Journal*, **22**, 142-152.
- Malouf, D., (1986). *12 Edmondstone Street*, Ringwood, Victoria, Penguin Books, Australia.
- Özsoy, A., (1994). Konutu anlamak, *Kuram Dergisi*, Kitap 5, (5-9).
- Rapoport, A., (1969). *House form and culture*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, N.J.
- Sebba, R., (1991). The landscapes of childhood: The reflection of childhood's environment in adult memories and in children's attitudes, *Environment and Behaviour*, **23**, 4, 395-422.
- Webster College Dictionary, (1984). Longman Group Limited, England.